

71-а річниця визволення міста Кривого Рогу від фашистських загарбників

Ішов третій рік війни, радянські війська розвиваючи успіх після вдалої операції по знищенню німецького військового угруповання на Курському виступі майже без оперативної паузи розпочали Чернігово - Полтавську операцію (26 серпня – 30 вересня 1943), яка була наслідком розвитку успішних контрнаступів на орловсько-брянському та белгородсько-харківському напрямках, просуваючись уперед перед військами стала природна перепона – велика та могутня річка Дніпро.

Операція із форсування річки почалася у вересні – жовтні 1943 року, силами 1-го, 2-го, 3-го, 4-го Українських фронтів, почалася битва за Дніпро, яка розвивалася за планом Київської стратегічної наступальної операції (3-13 листопада 1943). Історія донесла до нас спогади про бойові дії на Букринському та Лютіжському плацдармі під час здійснення Київської наступальної операції, яка закінчилася взяттям 6 листопада міста Київ. Процес визволення України сягнув кульмінації. Після оволодінням містом Житомир, радянські війська вимушені були зупинитися та перейти до жорсткої оборони, оскільки ворог перейшов у контрнаступ крупними силами танкових частин, які були перекинуті із Франції. Під час Київської оборонної операції (13 листопада – 23 грудня 1943 року) завдяки героїзму наших воїнів ворог був зупинений та розбитий. Перед командуванням німецького Вермахту була поставлена стратегічна задача – спинити радянські війська по лінії річки Дніпро та за можливості перевести війну на позиційний характер, що могло надати Німеччині час для поповнення людських і матеріальних ресурсів та зажадати реваншу за поразки під Москвою, Курською дугою та Сталінградом. Майже вся частина правобережного схилу річки Дніпро була перетворена у ряд потужних польових фортифікаційних споруд, які значилися як лінія «Вотан». В таких тяжких умовах за директивою ВГК була розпочата Нижньодніпровська стратегічна наступальна операція (26 вересня 1943 – 20 грудня 1943) в рамках якої були проведені наступні фронтові операції: Мелітопольська, Запорізька, П'ятихатська, Знам'янська, Дніпропетровська – за наслідками проведення яких було завершено визволення Лівобережної України у нижній течії Дніпра, відбулося блокування Кримської групи німецьких військ та відбувся захват плацдармів на правобережному схилі Дніпра.

Скориставшись невеличкою перервою з грудня 1943 по січень 1944 року радянські війська поповнилися особовим складом, технікою, боєприпасами та була розпочата Дніпровсько – Карпатська стратегічна наступальна операція (24 грудня 1943 – 14 квітня 1944), яку справедливо назвали одною із найважчих так як в межах цієї операції були проведені наступні операції фронтового значення: Житомирсько-Бердичівська, Кіровоградська, Корсунь-Шевченківська, Рівне-Луцька, Нікопольсько-Криворізька, Проскурово-Чернівецька, Умансько-Ботошанська, Березніговато-Снігурівська, Поліська та Одеська. Між протиборчими силами існувало наступне співвідношення: зі сторони

Радянських військ було задіяно 2 406 100 солдатів, із них втрачено склали 1 109 528 солдатів, тобто середньосуточні втрати склали 9565 – вражаючі та страхітливі цифри.

Почалася друга стадія битви за Дніпро, з 24 грудня 1943 року силами всіх чотирьох Українських фронтів та Білоруського фронту розпочався наступ від Полісся до Чорного моря на ділянці понад 1400 км. Форсування Дніпра відбувалося майже одночасно у кількох місцях, а саме з плацдармів у районах міст Черкаси, Кременчук, Дніпропетровськ (Мішурін Ріг, Перевалочна, Кам'янка, Військове), Запоріжжя. Форсування Дніпра відбувалося у тяжких кліматичних умовах, за наявності сильного спротиву німецьких військ, що призводило до страхітливих людських втрат, як під час подолання водної прегради, так і під час утримання оперативних плацдармів. Ось які цікаві факти із спогадів учасників тих подій вдалося знайти. Згадує командир 24-го повітряно-десантного полку 10-ї гвардійської повітряно-десантної дивізії Михайло Якович Жеребцов: "У той час я був заступником командира полка. А командиром приїхав підполковник Путахін. І з ходу розпорядився: "Негайно форсувати Дніпро". Я обурився: "...річка шириною у вісімсот метрів із течєю метр на секунду! А він мені: "Ідіть до тилу і там керуйте військами. Я академію закінчив". Пустили у воду перший батальйон у повному складі. Хто вмів плавати, хто не міг... Словом, із семисот чоловік залишилося лише тринадцять. Зі слів ветерана, "горячого" підполковника Путахіна в той же день арештували "особісти".

Форсувавши Дніпро радянські війська зайняли вглиб від 30 до 100 км території, однак численні контратаки німецьких військ заставили радянські дивізії перейти до оборони. Зокрема, 14 жовтня було звільнено Запоріжжя, 19 жовтня звільнили П'ятихатки, 22 жовтня - Верхньодніпровськ, 23 жовтня – Мелітополь, 25 жовтня – Дніпродзержинськ і Дніпропетровськ, 8 січня – Кіровоград, 5 лютого – Апостолове і Марганець, 8 лютого – Нікополь, а 22 лютого – Кривий Ріг.

У січні 1944 року розпочалася третя фаза битви за Дніпро, війська 2-го Українського фронту прорвавши оборону по лінії Черкаси – Олександрія – Знам'янка звільнили місто Кіровоград, а війська 1-го Українського фронту розвиваючи наступ на південно-західніше Києва створили оперативні умови до проведення активних наступальних дій із ліквідації Корсунь-Шевченківського угруповання німецьких військ (11 піхотних дивізій, в тому числі танкова дивізія СС „Вікінг” та моторизована бригада СС „Валлонія”). У період з 12 січня 1944 по 29 січня 1944 зазначене угруповання німецьких військ було оточено і радянські війська приступили до ліквідації, згодом зазначену операцію назвали „Другий Сталінград”.

Одночасно на Правобережжі відбувалася Нікопольсько-Криворізька фронтова операція (30 січня 1944 – 29 лютого 1944), метою якої був розгром нікопольсько-криворізького угруповання 6 німецької армії (армії „месників”, яка була створена заново після повної ліквідації під Сталінградом) групи „Південь”, ліквідація Нікопольського плацдарму та звільнення міст Нікополь і Кривий Ріг.

Треба зазначити, що утриманню нікопольсько-криворізького плацдарму керівництво Німеччини приділяло значну увагу, а саме - можливості продовження видобутку залізних та марганцевих руд. Саме тому під час осіннього прориву у жовтні 1943 року радянських військ силами 2-го Українського фронту (генерал армії Конєв) 5-ї гвардійської танкової армії (задіяні 18-й і 29-й танкові корпуси) генерал-полковника танкових військ П. А. Ротмістрова та за підтримки 37-ї армії, яка своїм правофланговим 57 стрілецьким корпусом 25 жовтня 1943 року майже впритул підійшла до північних окраїн міста Кривий Ріг (був захоплений цегельний завод, окремі рудники, селище Веселі Терни, бої велися на вулицях північної частини міста), а частини 62-ї гвардійської стрілецької дивізії, переправившись біля села Лозуватка через річку Інгулець, висунулися до рубежа села Гурівка.

Але внаслідок потужних контрнаступів німецьких військ 29-30 жовтня 1943 року зі сторони Кіровограда (чотири танкові дивізії) та «у лоб» зі сторони Кривого Рогу (три танкові дивізії) у напрямку Лозуватка, Недаївода, Петрове – створило загрозу перекриття шляхів постачання та комунікацій, а також розсічення та оточення наступаючих радянських військ 57-го стрілецького корпусу.

Велися запеклі бої із переважаючими танковими силами німецьких військ, що призвело до знекровлення обох сторін. Доречно згадати із сумом у серці про непоодинокі факти знищення цілих військових підрозділів радянської армії. Так, під час запеклих боїв 31.10.1943 р. майже у повному складі був оточений та знищений 24 полк 10-ї гвардійської повітряно-десантної дивізії 82 стрілецького корпусу 37 армії в районі Недаїводи. Проти них німці застосували страшну зброю - вогнеметні танки, причому, зі сторони німців у наступі на цьому напрямку було задіяно понад 55 таких танків.

Таким чином, лише 3 листопада 1943 року вдалося призупинити наступ німецьких військ на криворізькому напрямку, характер бойових дій був такий – удень оточені стрілецькі дивізії 37 армії займали протитанкові райони та відбивали атаки, а уночі організовано відходили на нові рубежі.

Внаслідок складних погодних умов (рясні дощі, розбиті дороги – танки застрягали та заривалися у ґрунт майже по башту), відставання тилів та піхотних підрозділів, а також вичерпання боєприпасів і танкового пального призвело до того, що з листопада 1943 по січень 1944 радянські військам був виданий наказ про перехід до жорсткої оборони. Таким був перший етап визволення міста Кривий Ріг. Лінія фронту проходила через такі пункти: східний берег річки Інгулець біля Недаїводи, станція Калачевська, Веселі Терни, річка Саксагань та впродовж залізничної колії сполученням Кривий Ріг-Верхівцево, станція Девладово.

У стратегічні плани командування вермахту входило утримання цієї ділянки (Дніпровська дуга) як гаранту безперервного сполучення та постачання сухоходом Кримського угруповання німецьких військ, а також утримання такого виступу для здійснення контрнаступальних

дій на фланги противника. На такому вузькому проміжку німцями було сконцентровано 17 піхотних полків, 4 танкових дивізій (на 60 відсотків вони були укомплектовані новою технікою – танками «Тигр», «Пантера»), 1 моторизована дивізія, 1 танковий батальйон, 8 дивізіонів штурмових гармат „Фердинанд”. Загальна чисельність німецьких військ складала 540 тисяч солдат, 2416 гармат і мінометів, 327 танків, 700 літаків. Треба зазначити, що поповнення цієї групи військ відбувалось за рахунок перекидання військ із Західної Європи (Італія, Франція, Голландія), тобто прибували на фронт добре екіпіровані та свіжі війська із достатнім військовим вишколом.

На рубежі оборони нікопольсько-криворізького виступу німцями були проведенні значні фортифікаційні роботи, належним чином облаштовані лінії оборони ключових стратегічних висот та населених пунктів, створені мінні поля, дотові загорожі (спіраль Бруно), вогняні артилерійські пастки. Треба зазначити, що оборона німцями велася методом організації опорних пунктів із застосування широкого маневруванням резервними силами, користуючись прикриттям ландшафту (балки, яри, схили), а також були сформовані „пожежні” мобільні ударні частини, які вводилися у дію на місцях прориву оборони.

За задумкою Генерального штабу війська 3-го Українського фронту (37-а, 46-а, 8-а гвардійські армії, 6-а армія, 3-я гвардійська і 5-а ударна армія (з 10 лютого), 4-й гвардійський моторизований корпус, 17-а повітряна армія; генерал армії Р. Я. Малиновський) та 4-го Українського фронту (3-я гвардійська і 5-а ударна армії (до 10 лютого), 28-а армія, 2-й гвард. мотокорпус, 8-а повітряна армія; генерал армії Ф. І. Толбухін) повинні були нанести два потужних удари із півночі та півдня від розташування німецького угруповання. Загальна чисельність радянських військ на цьому напрямку складала 705 тисяч солдат, 7796 гармат і мінометів, 238 танків і САУ, 1333 літаки.

Операція розпочалася 30 січня 1944 року із нанесення відво-лікаючих ударів силами 37 армії (генерал-лейтенант Шарохін М. Н.) на Кривий Ріг і 6-ї армії на Нікополь, які німецьке командування прийняло за основні і в зв'язку із чим терміново ввело у бій 2 танкові дивізії, що допомогло 31 січня 8-ій гвардійській та 46-ій радянським арміям завдати основний удар у напрямку Апостолового і розсікти 6-у німецьку армію навпіл.

11 лютого німецькі війська нанесли сильний контрудар у напрямку Апостолового, щоб затримати наступ 3-го Українського фронту та утримати коридор уздовж правого берегу Дніпра для виводу своїх військ із району Нікополя та Марганця, таким чином вони уникали оточення, але зазнали значних втрат бойової техніки та амуніції. 17 лютого був відновлений наступ на Криворізькому напрямку. Звільнення міста відбувалося нанесенням двох ударів із півночі в районі селища Веселі Терни та південно-східного напрямків із району Апостолового.

Наступ вівся у складних кліматичних умовах, великі морози змінювалися відлигою, що перетворювало постачання військ у пекельні

муки. Так, малися факти, що перед наступом кожному солдату видавався гарматний снаряд чи мінометна міна, які вони повинні були нести на багатокілометровому марші, або залучалися жителі звільнених сіл, яким нарізалися під примусом і загрозою розстрілу дільниці постачання.

Під час здійснення наступу радянські війська широко почали застосовувати нічні удари, що мали велику ефективність та деморалізували німецькі війська незвичними методами та тактикою ведення військових дій. Слід зазначити, що крайня нестача боєприпасів для гармат призводила до значних людських втрат, оскільки німецькі масові танкові атаки за підтримки піхоти просто не було чим відбивати, лише ціною власного життя.

І тому ми маємо сумну статистику, що під час визвольних змагань за Нікопольсько-Криворізький плацдарм та звільнення Кривого Рогу загинуло понад 200 тисяч радянських солдат проти 112 тисяч німецьких вояків. Саме такі факти призвели до того, що в офіційних виданнях, мемуарах, спогадах маються деякі перекохані дійсності, про страшні людські втрати згадують мимоволі, хоча за спогадами свідків під час форсування Дніпра вода була червоною від людської крові, людські тіла відносило вниз по течії Дніпра аж до самого Чорного моря. Під шквальним вогнем гинули цілі військові підрозділи. Так під селами Недайвода, Лозуватка, Софіївка, в районах станцій Девладове, Апостолове, Лошкарівка і до цих пір на місцях проведення військових операцій залишаються не поховані останки солдат і та робота, яка проводиться патріотами-одинаками чи громадським об'єднанням „Пошук-Дніпро” має своє визнання

Штурм північного передмістя та рудників почався о 05.00 годині 22 лютого солдатами 82-го стрілецького корпусу, які до 06.30 звільнили станцію Мудрьона, форсували річку Саксагань та до 11.00 звільнили станцію Карнаватка, рудник Леніна, одночасно продовжуючи наступ із півдня війська 64 стрілецького корпусу звільнили станцію Довгинцеве, Робітниче селище, рудник Змичка, центр міста та його південну частину.

Доречно згадати про дії 6-го та 9-го окремих стрілецьких штурмових батальйонів (штрафбати). Вони були укомплектовані цілком із офіцерів, які нібито здійснили дисциплінарні проступки. Командував 6-м ОСШБ капітан Сулімов, а 9-м ОСШБ - підполковник Ісаєв. Зазначені батальйони використовувалися безпосередньо для звільнення міста зі сторони станції Червона та Робітничого селища. За час боїв у місті вищезазначені батальйони зазнали незначних втрат. Але маються сухі цифри періодів дій зазначених військових підрозділів: так, 6-ий ОСШБ загинув увесь період з 13.02.1944 по 29.02.1944, а 9-й ОСШБ - з 20.02.1944 по 26.02.1944. Знайшлися спогади одного із „штрафбатовець” капітана Мальцева, де він зазначив: „...через чотири дні після нашого штурму міста, передавши свої позиції 266-ій стрілецькій дивізії, нам наказали взяти висоту...після короткого марш-кидка за місто ми зайняли позицію перед німцями... комбат нам говорив, що у нас немає пушок, немає мінометів, але є обов'язок перед Вітчизною...і ми

повинні його виконати... Візьмете висоту і змиєте кров'ю ганьбу".

Чотири дні батальйон у лоб штурмував опорний пункт німців, який був добре облаштований в інженерному плані, всі кущі та дерева були завбачливо вирубані, щоб організувати гарний круговий огляд для кулеметників, підступи до висоти були «лисі», без жодної можливості сховатися в улоговині. На третій день висоту взяли, із 1000 солдатів в живих залишилося лише 82. Їм потім вернули військові звання, зброю і після коротких курсів перепідготовки з тактики направили у діючі війська.

Таким чином, 22 лютого 1944 року військами 37 армії (82-й стрілецький корпус (генерал-майор Павло Григорович Кузнєцов), 10-ї окремої винищувально-протитанкової артилерійської бригади (підполковник Федір Андрійович Антонов) та 46 армії (6-й гвардійський стрілецький корпус (генерал-майор Григорій Петрович Котов)); 34-й стрілецький корпус (генерал-майор Іван Степанович Кособуцький); 28-й окремих гвардійський танковий полк (майор Наум Менделєєвич Пшенігнер); 398-й гвардійський самоходно - артилерійський полк (підполковник Ілля Архипович М'ясніков); 115-а гарматно-артилерійська бригада (полковник Михайло Іванович Поляков) – було звільнено місто Кривий Ріг.

За відвагу у боях 26-и частинам та з'єднанням були присвоєні почесні найменування "Нікопольські" та "Криворізькі", місто Москва салютувала воїнам-визволителям двадцятьма артилерійськими залпами із двохсот двадцяти чотирьох гармат.

Кожна дата для людей стає значимою та пам'ятною лише тоді, коли вони до неї ставляться із шаном та розумінням масштабності подій. Саме 67-а річниця визволення міста Кривий Ріг від німецького війська сприймається, як свято пам'яті та людської вдячності за велику самопожертву тисяч безіменних солдатів, які полягли на полях слави звільняючи наше місто.

Приказ Верховного Главнокомандующего
22 февраля 1944 года № 76

Источник:

Приказы Верховного Главнокомандующего в период Великой Отечественной войны Советского Союза. – : Воениздат, 1975. С. 118–119.

ПРИКАЗ ВЕРХОВНОГО ГЛАВНОКОМАНДУЮЩЕГО

Генералу армии Малиновскому

Войска 3-го Украинского фронта в результате наступления сегодня, 22 февраля, штурмом овладели городом Кривой Рог и районом криворожских рудников – крупным промышленным центром Украины и важным опорным пунктом обороны немцев.

В боях за овладение городом Кривой Рог отличились войска генерал-лейтенанта Глаголева, генерал-лейтенанта Шарохина, генерал-майора Котова, генерал-майора Кособуцкого, генерал-майора Кузнєцова, артиллеристы генерал-лейтенанта артиллерии Неделина,

генерал-майора артиллерии Алексеенко, генерал-майора артиллерии Хитровского, генерал-лейтенанта артиллерии Вознюка и летчики генерал-лейтенанта авиации Судец и генерал-майора авиации Толстикова.

В ознаменование одержанной победы соединения и части, наиболее отличившиеся в боях за освобождение города Кривой Рог, представить к присвоению наименования “Криворожских” и к награждению орденами.

Сегодня, 22 февраля, в 22 часа столица нашей Родины Москва от имени Родины салютует доблестным войскам 3-го Украинского фронта, овладевшим городом Кривой Рог, двадцатью артиллерийскими залпами из двухсот двадцати четырех орудий.

За отличные боевые действия объявляю благодарность всем руководимым Вами войскам, участвовавшим в боях за освобождение города Кривой Рог.

Вечная слава героям, павшим в борьбе за свободу и независимость нашей Родины!

Смерть немецким захватчикам!

Верховный Главнокомандующий

Маршал Советского Союза И. СТАЛИН

22 февраля 1944 года, № 76